

կերպարաններու, բայց Յակոբայ ձեռքին տակ:

1842 թ. Ապրիլի գեղեցիկ օր մը Յակոբ Չէլէպին փողերանոցէն դարձած աստիճան տաստիկ տկարութիւն մը զգաց, որ պնչափ աւելցաւ՝ մինչեւ մտաւրուտ վտանգէ մը կը վախցուէր: Բարբառային ընդամբս սկսած էր տառապիլ: Բայց այս անգամ ՎՅՏ. Սուլթանին կողմնէ եկած բժշկաց ճարտարութիւնն յաջողութեամբ պսակուեցաւ: — Յակոբ Չէլէպի վտանգն անցուց:

Յակոբ Չէլէպի ամուսնացեալ էր Պողոս Պիլէգիբէճի՝ Լուցիկա դստեր հետ, եւ ութը զաւակ ունեցաւ, որոնցմէ երկուքը՝ Յովհաննէս եւ Գրիգոր՝ տակաւին ութը տարւան հասակին՝ Պողոս եւ Կարապետ Չէլէպիներուն խնամակալութեան տակ արեւելի տեղաւոր անուանեցան եւ եկեղեցի սուրբ (1847 թ.):

Մեր գիտցաքը փողերանոցի պաշտաման հետ երկրորդական պաշտոններ ալ կը վարէր: Հազիւ թէ իւր վերջիշեալ հիւանդութենէն ապաքինեցաւ, հասարակաց օգտին եւ երկրագործութեան խորհրդարանին անգամ անուանեցաւ, եւ իւր խորատես սրամտութեամբը խորհրդացաց զարմանքը կը շարժէր:

Յամին 1843 Հոկտ. 6 թ. Յակոբ Չէլէպի սխառ փողերանոցի զարգացման համար ամէն ջանք ընէր: Տէրութիւնն փողերանոցին մէջ շոգեշարժ մըքնաներ մտցնել ուզէց, որպէս զի թէ դրամահատութիւնը գիրանայ եւ թէ անձանց ինչպիսիք ըլլայ: Որուն յանձնելու էր այս գործը. Յակոբ հոն էր. հարկաւ Յակոբայ որ նախ եւ յառաջ Լնտոն քանի մը հոգի զբից որպէս զի մըքնանակաւութեան այս մասն ուսումնասիրեն: Այս միջոցին, այսինքն 1844 Յունուար 10 թ., ասի Ռեֆուկէներն էր:

Տիւղեան Յակոբայ անուան կոթող կը մնայ նաեւ իւր ի Զմիւռնիա կանգնած թղթի մեծ գործարանն¹:

Այսպիսի գործունէութեան մէջ էր Յակոբ Չէլէպի, երբ Սուլթան Ապտուլ Մեճիտ տէրութեան եւրոպական կողմերը ծանադարհորդելու պատրաստուած աստիճան (1846 թ.) զինքն եւ եղբայրը Պողոս Չէլէպի հետն առնուլ կ'ուզէր. բայց Յակոբ յանկարծ ծանադարհօրէն հիւսնադանալով՝ միայն Պողոս Չէլէպի կրցաւ ուղեկցիլ ՎՅՏափառ ուղեւորին: Բայց կը տեսնուէր՝ որ այս անգամ Յակոբայ առողջութիւնը շատ տկարացած էր: Սուլթանին հրամանաւ ու խորհրդովը 1847 Մայիս 13 թ. դէպ ի Զմիւռնիա ծամբայ կ'ըլլէ, անկէ կ'անցին Թրիտա, Վենետիկ, Բատուա եւ շոգեկառքը Վիեննայի վրայէն

Բարիդ անցնելու վրայ եւ դած աստիճան Յուլիս 4 թ. գիշերն այնպէս կը ծանրանայ վիճակը, որ ամենաճարտար բժշկաց օգնութիւնն ալ անօգուտ կ'ըլլայ, եւ ի վիշտաց հոգին կ'աւանդէ: Մարմինն ի Կ. Պոլիս փոխադրուեցաւ եւ Գուրուշէմէի դամբանարանը գետեղուեցաւ:

Հարկ չենք տեսներ ընտանեաց եւ բարեկամաց եւ բոլոր ազգին եւ նոյն իսկ ՎՅՏափառ Սուլթանին՝ այսպիսի կորստեան վրայ զգացած ցուրն թարգման հանդիսանալ. միայն այսչափն կ'ընենք, թէ Յակոբ Չէլէպին իւր մահուամբը շատերուն զգալի ըլլաւ իւր բաժանալով. գերեզմանին

վրայ լացին որքն ու այրին, թշուառն ու աղքատը: Իւր դագաղին շուրջը խորատմ բազմաթիւ ժողովրդեան ահա ինչ կ'ըսէր իւր դամբանական արտասանող բեմորդացը. « Կորսնաց Օսման՝ նեան տէրութիւնն իրեն խիտ պիտանի ու օգուտակար Մարդ մը: Կորսնաց Տայրեկիքը մեծ ու խիտ խելացի ու աղետական Լնճ մը: Կորսնաց ազգը իւր փառքն ու պարծանքը, իւր երախտաւորն ու բարեբարը: Վերջապէս կորսնաց իւր ընտանիքը՝ անգիտ անգին մարդարիտ մը... »¹

Համառօտ ազգաբանութեանս Ը. եւ Ք.

ՅԱԿՈԲ ՉԷԼԷՊԻ ՏԻՒՂ

¹ Յամին 1847 ի Վիեննա լցաւ անհաղ խորհրդ ազգային լրագրի իւր յաջորդացըն ու ձեռնաստիճանը: Տէրութեան հրամարարութեան է Զմիւռ. Համբիւ Ընտրեայ. 1888, Թ. 12:

¹ ըստ յուրաքանչեւ որոշութեան միջանունն եւ հայկազ Յակոբայ Չէլէպի: Տիւղեան, Ի. Հ. Թարգ. Վ. Մարտիտան. Վիեննա, Միլիթ. ապ. 1847. էջ 11:

Գլուխները կը նուիրենք Կարապետ եւ Պօղոս Յուզեան շէշպետներու համառօտ կենսագրութեան:

Ը.

Նարապետ (ծն. 1779 Յուլիս 28) այնպէս սիրելի եղած էր թագաւորին, որ Վեհափառ Սուլթանն հաճեցաւ անգամ մը Կարապետ շէշպետը այգւոյ մէջ ընկնելու եւ իր

ՆԱՐԱՊԵՏ ՊԵՅ ՏՈՐԻ

նշան իւր գոհութեան՝ որ մը իւր Վեհափառ մայրն ալ մանակից ըլլաւ Կարապետի արժանաւոր հիւրասիրութեան: Օսմանեան պետութեան բարձր շքանշաններէն շատերն ունէր. մասնաւոր յիշատակութեան արժանի է 1849ին ընդունած Բե-Ռօլէ Լույսի աստիճանն, որով ամէն զինուոր պարտական էր իրեն ողջն տալ, որ գեռ Լույսի մը եղած էր: Թող օտար տէրութեանց կողմանէ ընդունածներն, որոնք ամէնքն ի միասին թուով 12 հատ էին: 1850 Յուլիս 22ին Վեհ. Սուլթանն ի նշան իւր համարմանն զԿարապետ Պէտութեան աստիճանն հասցուց եւ Վեհ. Արքայամբ սեղանաւոր կարգեց: Իւր հասուն ծերութեանը ժամանակ Կարապետ հրաման ունէր Վեհապետին հետ մտերմութեամբ վարուելու: Քանի անգամ թագաւորն այս ծերունին ընդունելու համար գիմարց կու գար:

Յամին 1855 Նոյեմբեր 27ին Կարապետ կեցեցաւ 79ամեայ ծերութեան ընդուն տակ, եւ հարցը գերեզմանն ամփոփեցաւ:

Թ.

Սոյն Կարապետ շէշպետը հետ վերերն հարեանցի յիշատակցիցնաւ ՎՊՈՂՈՍ ԱԼԼԱՅԻ, (ծն. 1797 Փետր. 16) Յարապետ շէշպետը կրտսեր եղբայրը: 1839ին յատուկ հրովարտակաւ՝ Յարապետ վերին հիւրասիրութեան տակ արքունի ոս-

կերպարան անուանուեցաւ Պօղոս. եւ նոյն պաշտօնին մէջ յարգութեամբ իւր ընթացքը կատարեց: 1853 Օգոստոս 24ին Յարապետ շէշպետը որդիքն Վեհ. Սուլթանն եւ Վերիպ, Բարիպ զբոհեց յուսմանս: Պօղոս շէշպետ մարմնոյն առողջութեանն համար բոս Դանապարհորդութեան մէջ՝ 1871 Յունուար 28ին ի Զուլիցիա վախճանեցաւ:

ՊՈՂՈՍ ՊԵՅ ՏՈՐԻ

Շ.

Վառնանք մեր պատմութեան վերջին դեցալին, որ տակաւին կենդանեաց մէջ է, եւ գողցես Տիւզեան երկրպարտան պատմութեան անունակիրն ու կենդանի վայն է: Այս անուն է Միհրան ԱԼԼԱՅԻ Տիւզ (ծն. 1817 Նոյ. 1):

Հազիւ թէ Յարապետ շէշպետ կենդանեաց շրջանէն հետեցաւ, եւ ահա փողերանոցի ակնապիշ սպասողներն սկսան խլթիլ՝ գոնէ այս անգամ՝ ձեռք անցնելու այս ի հնուց տնեղացեալ պաշտօնն. բայց իրենց բոլոր յոյն դարձեալ ի դերու ելաւ, երբ 1847 Օգոստոսին՝ փողերանոցի գործակալութիւնն յանձնուեցաւ Տիւզեան Սերգիսի միամբ որդւոյն՝ Միհրան շէշպետ:

Իւր երիտասարդական աշխուժան առաջին գործն եղաւ՝ Յարապետ շէշպետը շոգեւարած մեքենաներու պատրաստած խորհուրդն իրագործել եւ կատարելագործել: Վիսաւ այնուհետեւ փողերանոցն եւրոպական ոճով դրամ կտրել, որով բնականապէս ծախուց ալ մեծ ինսպութիւն կ'ըլլար:

Այս ժամանակներս Թուրքի Զոլլիկ խորհրդով 12 հոգի միարանած՝ մեծ դրամատուն մը պիտի հաստատէին. որոնց գլուխը պիտի անցնէր Միհրան շէշպետ: Գործն ըստ բաւականի յառաջագիւլ վիճակի մէջ էր, եւ մինչեւ նաեւ

շատերուն վերջացած ինդիք մը կ'երևեր. սակայն ռուսական անակնկալ պատերազմին ըւրը խափանեց այս ձեռնարկութիւնը:

1855ին Միհրան Զէլէպին իւր այնչափ ծառայութեանց փոխարէն Պէտրո-Ֆեան բարձր տնտեսական արժանացաւ՝ արքունի հրամանաւ «Հոս նոր ասպարէզ մը կը բացուի Միհրան Պէլլին ատեն. ետեւէ ետեւ պաշտօնէ պաշտօն կը բարձրանար, որ անշուշտ իւր կարողութեան աստիճանին վկայութիւն մըն էր: 1856 Մարտ 3ին Քաղաքային Դեմոնստրանտի անդամ կարգեցաւ. 1857 Ապրիլ 3ին Մէլի-շէ Դեմոնստրանտ (Հասարակաց կրթութեան) խորհրդական անուանեցաւ: Բայց ամենամեծ գործը կրկնաբար համարիլ՝ Գնահատելի Հաստատութիւնն, որ 1859 Օգոստոս 1ին իրեն յանձնուեցաւ. եւ իւր ժամանակը բաւական յաջող ընթացք ունէր. թեւեւ ժամանակը գծաբախտ դարձուած մը տուաւ անոր:

Միհրան Պէլլ այսպիսի եռանդուն գործունէութեամբ շատ աւելի սիրելի եղաւ Օսմանեան Պալատի անդամներէն, որ սկսաւ իւր արդար համարման նշանները դեղուէ անոր վրայ: Սուլթան Ապտիլ Մեհմետի օրով Միհրան Պէլլի առած պատուոյ շքանշաններն թուով 12 — 14 հատ են, թող պատուոյ տոհմներն ալ: Ապտիլ Պէլլ 1862 Նոյ. 1ին Վեհ. Արքայաժողով մեծ անդամաւորն ըրաւ Պիհրան Պէլլ. թեպէտ 1864 փետրուար 5ին այս պաշտօնն իրմէ առնուեցաւ, բայց միայն անոր համար, որպէս զի 1870

Մարտ ամսոյն մէջ առաւել պատուով վերստին տրուի, եւ այս առթիւ արուեստ իրեն Քիւնզէպլէ: 1864 Յունուար 18ին արգարութեան ատենին անդամակից եղաւ: Այս պատին պարզ պաշտօն մը չէր, այլ մեծ նշանակութիւն ունէր, վասն զի այս ժողովքն մինչեւ այն առնն միայն տաճիկ մեծամեծներու վերապահեայ էր, եւ Միհրան Պէլլ առաջին քրիստոնեայ անդամն եղաւ: 1867ին

Սուլթան Ապտիլ Աբդուլլահ Տեա Բաբիդէպէ, եւ Համապետական գրաւական Համախորհրդութեան Օսմանեան Պալատի անդամ կարգեցաւ: Իսկ 1877ին ծերակուտի անգամ անուանեցաւ:

Մինչեւ 1880 այս պաշտօններն շարունակուեցան, որ տարւոյ մէջ փողերանոցի վարչութիւնը Միլլի յանձնուեցաւ:

Միհրան Պէլլ այժմ իւր ընտանեաց ծոցին մէջ հանգստիկ կը վայելէ իւր այնչափ տարի անգուր գործունէութեամբ: Հասած համարն: Երկիրը իրեն զեւեկեցնէ օրեր հաճին պարգեւել: Այս է մեր իղծքն ու մարդկանքն:

ՄԻՀՐԱՆ ՊԵՅ

ԺԱ.

Ազգայնականութեան ամբողջութեան քանի մը համառօտ տեղեկութիւններ անցին: Միհրան Պէլլ ամուսնացեալ էր փողերանոցի գանձապահ Եաղըզճեան Պետրոս Էֆէնտիի 13ամեայ դստեր Մարիոնը Եփրասիմի հետ. (1849 Յունուար 30:) զեղ զաւակ ունեցաւ, որոնցմէ ըրա մանչ զաւակներն՝ Վ. Պոլսոյ հայ-կաթողիկէայ հասարակութեան անուանի ներկայացուցիչներն են:

Առաջինն է Վեմ. Սերգիս Պէյ Տիւզ (ծն. 1851, փետրուար 15) որ 1875ին փողերանոցի գանձապետ անուանեցաւ։ Եւր Միշ-րան Պէյ 1876ին եւրոպական երկիրներն ուղեւորելու ելաւ՝ Բ. Գրան Տրամանա Սերգիս Պէյ փողերանոցի գործակալութեան փոխանորդ կամ աւելի՝ առժամանակեայ վարէր անուանեցաւ, եւ տարի մ'ետքը՝ 1878ին Վեմ. Սուլթան Ապիր-է Լամիտ Խանէն Ռի-Ռիլի Ռ-Լայի Բ. աստի-ճանն ընկալաւ, որ ցոյց է Օսմանեան զինուածեան առջեւ ունեցած բարձր համարման։ 1880ին Միշրան Պէյ փողերանոցէն ելած աստի՝ Սերգիս Պէյն ալ հոն ընկերացաւ։

Երկրորդն է Էտիպ Պէյ, (ծն. 1854 Յուն. 21)՝ 1888 Յուլի 24ին Ալաշկերտի Յովհաննէս Էփենտիի գտեար՝ Նեկտար օրիորդին հետ ամուսնացաւ։ Երրորդն Լէոնու Պէյ (ծն. 1856 փետ. 22) որ 1881 Յունիս 22ին Մարտի-րեան զորոս Պէյի Մարիամ՝ դստեր հետ ամուս-նացաւ։ Իսկ չորրորդն Հրանտ Պէյ (ծն. 1862 Յունուար 25)։ Երեք եղբայր տարրական ուսումն ի տան ընդունելէն ետեւ, Բարիլի պիւնայլ դպրոցներն աւարտեցան, ուր լաւ դաստիարա-լութիւն առած՝ դարձան ի Կ.Պոլիս։

Գ. Պ. Մ.

ՄԱՅԵՆԱԲՈՍԱԿԱՆ

ԱՊՐԵՄ 4. ՂԵԻՄԻՒ Վ. — Այրաքառ, Ռաշխարհ
Հայաստանայց։ Վննտիկ, 1890, 4⁰ Ը եւ
590 էէ։

Առաջկայ երկամբութիւն երրորդն է այն ընդարձակ տեղադրութեան հին Հայոց աշ-խարհին, զոր գրեթէ աստ տարի յառաջ հրատարակեց հայտնաւոր աշխարհագրեան հայրե-նեայ՝ Զ. Ղեւոնդ Վ. Աբեշան, որ իւր ստուար հաւ-աքածոյից ճաշկան ընծայեց հրատարակելով Էփ-րովայ համադրութիւնը (1881ին) և, եւ ապա Միւս-անայ ընդարձակ տեղադրութիւնը (1885)։ Ասոնց կը յաջորդէ այժմ Ալբերտայ հրատարակութիւնը մի-եւնոյն ձեւով եւ յօրինուածով։ Մատենայ տպա-գրութիւնն, պատկերներն եւ այլ գունատիպ եւ ճշգրտագոյններ նկարը (թուով 235) կատարելա-պէս յաջողած են. շատ գեղեցիկ է նշնայեւ Այրաքա-տայ ընդարձակ աշխարհայոց տախտակը 1:500,000 մեծութեամբ. թէ եւ մանրամասն նշանակուած չեն ջրադրեան մէջ այն տեղադրումն ծանօթ վայրերը, ապա թէ ո՞ր 2600էն աւելի անուանց կոյտ մը հարկ կ'ըլլար նշանակել, Գունատիպք են թուով 15, այսինքն՝ Բասենոյ ձերմիկ վանաջը մէջ 1570ին գրուած աւետարանէն պատկեր մը (ճշգրտագոյն-ներ), Երջմայլը կարուց, Աղբրուր կողոյս, Այ-

րարատեան լեռնիք եւ Գաշա Նարախայ, Յատակա-նէս վաղորդագոտեւ եւ Էլմիսնի, Նահատակու-թիւն Ս. Հռիփիմիակ (բաւ Յայսմաւուրաց Վալի Բ.), Յատակահէւ Երիւսնայ, Ճշգրտագոյններ Աւետարանի Աջոյց վանաջ (գրուած 1448ին), Ճշգրտագոյններ Աւետարանի Հայոց Թաթի (1214ին գրուած)։ Զօրաթիւ հայտնաւոր բանտի, Գահնա-մակ (գեղեցիկ լուստաիկ ճշգրտագոյններ թուղթ մ'ամբողջ)։ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ (բաւ Յայսմաւ-ուրաց Վալի Բ.), Աւագ Մատիս եւ Սաւանմանիք եւ Փրթմած Մատեայ։ Բայց համեմատաբար շատ նուազ են այս առգամ հին ձեւագրաց ճշգրտու-պատկերը, վասն զի երբ Սիսուսնայ մէջ տասնեկ-ներով էր՝ հոս հազիւ թէ 11 հատ։ Այս պարա-գոյն նշան է թէ Վննտիկը հարուստ ձեւագրաց հաւաքածոյին մէջ շատ քիչ են համեմատաբար Այրաքառայ սահմանաց մէջ գրուածները. ասոր պատճառն այն է՝ որ մեր հին ձեւագրաց մեծ մասը կիւրիկիս գրուած է, եւ միւս մասն Հայաստանի այլ-եւայլ վանաջ մատենադարանայ մէջ թաղուած՝ անմատչելի է գիտութեան։ Նշնաւոր է ա-սոնց մէջ Կղզայեա գրուած Միշրանի Թղիկը Պառլոլ Եւստիւլ յամի 999 (պատկեր 191.), որ ամենահինն է ծանօթ ձեւագրաց մէջ Իւլի վրայ գրուած և որով գրուածիւնն ու գրեւոր անշուք ձեւը նշանուոր է նկատելով ժամանակը։ Մեծ արժէք ունի նաեւ վերը յիշուած Աւամական Գահնամակը, մագաղաթեայ եւ Թ.Գ. դարէն յառաջ, որ Հայոց նախարարութեանց կայս ասոյն տեղեկութիւններ կու տայ։ Այս ձեւագրերն ընծայ է ծանօթ հայ բանասիրին՝ Վեմ. Մ. Լալինի։

Գրոցա ըզմանգութիւնն ինքնին յայտնի է։ Այրաքառայ աշխարհի իւրաքանչիւր գաւառաց մանր տեղադրութիւն, հանգերն պատմական եւ այլ տեղեկութեամբ իւրաքանչիւր տեղեկաց, յորում կը տեղադրուին այրաքառեան գաւառը այս կար-գաւ։ 1. Բասենաք (Վերին, Մտորին, Հունուսիք, Արեղեանք). 2. Գարեղեանք. 3. Արշարունիք. 4. Աւանդ, (Կարս, Զարիշաւ). 5. Ճակատք. 6. Աջքը. 7. Արագածոտն (Թալին, Արուս, Սար-տարպատ, Արեղ, Կարի, Աղաբաշխաւ). 8. Նիք (Ապարան, ԲՆԻ). 9. Այրաժնուսիք. 10. Կապադ (Երիւսն եւն.). 11. Մաղալ (Գաւառի, Ռոտան կամ Գուգին). 12. Ուրծ եւ Բաւծ (Վեգի). 13. Եպրան. 14. Մատեայ օտն. 15. Կղզայիկ. 16. Ծաղկուած եւ 17. Բազունանք։ Այս ցուցակն ինքնին կը ցուցնէ թէ որչափ ընդարձակուաւ նիւթ կոյտ տեղադրելու։ Արեղեանք ալ գրոցա ընդ-հանուր նկարագիրն աւելի փոփոխուած է, մինչ ընդհանրական Սիսուսն աւելի կամօգրուովն մին է, ուր պատմական եւ մատենագրական ձեւիկ աւե-լի ընդարձակ տեղ կը գրուէ, մանաւանդ քաղմա-թիւ գրուագիւրդն ի մանաւորի Լեւոն Միշ-րաթ ընդարձակ յաւելածով։ Այսպէս Այրաքառ Սիսուսնի համեմատութեամբ շատ աւելի համե-նաօտ է, եւ ընդհանրապէս խօսելով՝ Սիսուսն շատ ճոխ է մանրամասն տեղեկութեանց քան Այրաքառ։ Մանրան արդէն հեղինակն գիտումն ալ այս եղան է. եւ զրոյց Յատաւարանին մէջ յայտնաբեր-կ'ընէ՝ «Թեպէտ եւ իցեն ոչ սակաւ յիշատակք եւ